

РОСЛИННЕ ЦАРСТВО Й РОЗМАЇТЕ, І БАГАТЕ. ДО НЬОГО ДВЕРІ ТАК ЦІКАВО ВІДКРИВАТИ!

Ознайомлення з рослинами на різних уроках

Інна ОСАДЧЕНКО, д-р пед. наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський ДПУ імені Павла Тичини

Багато дитячих запитань “про все на світі” пов’язані з рослинами: малят цікавлять особливості їхньої будови, походження назв, а також чим рослини корисні, де їх можна застосувати. Чи на всі такі запитання ми можемо дати відповіді? Як знайти для цього час у доволі тісних межах програми? Звісно, найефективніший шлях розв’язання цього завдання — інтеграція. Використання на уроках з різних навчальних дисциплін цікавих матеріалів пізнавального змісту, присвячених рослинам, не тільки сприятиме кращому засвоєнню учнями певних навчальних тем, а й відкриє для них завісу, що приховує таємниці дивовижного зеленого царства.

Видатний британський письменник Джон Раскін писав: “Усі виховні зусилля виявляться марними, якщо ви не навчите своїх вихованців любити поле, птахів і квіти”. І сьогодні, коли перед людством гостро постали екологічні проблеми, ці слова актуальні, як ніколи. Тому нині дуже важливо навчити дітей берегти й любити великий, до кінця не пізнаний світ природи, формувати у них унікальне відчуття гармонії й цілісності трьох його складових — людини, природи і Всесвіту. Один зі шляхів досягнення цього — ознайомлення учнів з розмаїтим царством рослин.

Вводити цікавинки про рослини педагоги можуть у зміст будь-якого уроку. Тут у пригоді стануть і вірші, й коротенькі прозові тексти. Їх доречно використовувати, наприклад, як матеріали для диктантів та різноманітних мовних вправ, під час ознайомлення з відповідними рослинами на уроках природознавства, для розкриття певних літературних понять та особливостей художнього стилю письменників на уроках читання, як джерело яскравих образів під час самостійної мовленнєвої діяльності учнів.

Введення завдань, зміст яких пов’язаний з рослинами, в освітній процес не тільки збагатить учнів пізнавальною інформацією, а й спонукатиме їх до самостійного відкриття таємниць природи, стимулюватиме їхню творчу активність, сприятиме розвитку чуття прекрасного та вихованню бережного ставлення до природи.

Розглянемо приклади організації такої роботи на уроках з різних навчальних дисциплін.

Загальна методика опрацювання текстів

Пропонуючи дітям текст про рослини, педагог має організувати ознайомлення їх з новою пізнавальною інформацією, зацікавити, спонукати до глибшого вивчення особливостей цих рослин, спонукати до самостійного пошуку маловідомих фактів про них.

Спочатку доречно продемонструвати зображення рослини і поставити учням низку запитань.

- Розгляньте ілюстрацію, назвіть рослину.
- Що ви знаєте про неї?
- Чи знаєте ви, що означає її назва?
- Як цю рослину назвали б ви?
- Чи росте вона у наших краях?

На наступному етапі педагог або попередньо підготовлені учні виразно читають текст.

Липа

Не розберу, звук звідкіля:
Гуде і листя, і гілля,
Гігантська начебто бджола.
Але хіба ж така бува?
Цвіте бджолине деревце...

Яке? Ну звісно, липа це!
Коли у липні розквітає,
Рій трудівниць медок збирає.
Інна Осадченко

На основі прослуханого проводять словникову роботу: з'ясовують значення незнайомих слів, покладаючись на власний досвід, висуваючи припущення або за допомогою словника. У даному разі треба уточнити, чи розуміють учні зміст слів *гігантська, рій, трудівниці*.

Для кращого розуміння тексту діти самостійно перечитують його. Потім педагог ставить ще кілька запитань та пропонує виконати завдання.

- Що у тексті ви почули вперше про цю рослину?
- Що вас здивувало?
- Знайдіть у кінці рядків слова, які римуються.
- Які кольори ви уявляєте під час читання вірша? Чому?
- Усно опишіть малюнок, який ви створили б до вірша.

Після такого первинного сприйняття інформації про рослину переходять до опрацювання теми конкретного уроку. На цьому етапі завдання можуть бути дуже різноманітні й залежать від навчального предмета. Розглянемо їх детальніше.

Математика

Задачі про рослини

Введення інформації про рослини у зміст математичних задач сприятиме розширенню кола знань учнів та підсилюватиме їхній інтерес до вивчення предмета. Такі задачі можна використовувати в усіх класах початкової школи, розкриваючи на їх основі різні математичні теми.

1. Висота фіалки запашної — 15 см. Це на 5 см більше від висоти копитняка європейського. Яка висота копитняка європейського?
2. Висота берези — 20 м, дуб на 20 м вищий за березу, а сосна — на 10 м вища від дуба. Яка висота сосни?
3. Листок берези у довжину сягає 5 см, а листок дуба у 6 разів довший. Яка довжина листка дуба?
4. Стебло чистотілу виростає до 100 см. Яка висота стебла чистотілу в метрах?
5. У 100 г капусти міститься 48 мг кальцію, тоді як у 100 г гороху його аж 115 мг. На скільки більше мг кальцію міститься у горосі, ніж у капусті?
6. На Землі 350 000 видів рослин. З них квіткові рослини, у яких насіння утворює зав'язь, налічують 250 000 видів. Решта рослин — голонасінні (у них насінини розміщуються відкрито, на лусочках шишок; до них належать ялини, сосни, смереки). Скільки на Землі голонасінних видів рослин?
7. Сінгапурський ботанічний сад займає площу 52 га. На $\frac{1}{2}$ цієї площі збереглися джунглі. Яку площу займають у саду джунглі?

Що означає назва рослини?

- Айстра** (з німецької) — “зірка”.
Вишня (з латини) — “пташиний клей”.
Гарбуз (із перської) — “ослячий огірок”.
Капуста (з латини) — “голова”.
Липа (зі слов'янської) — “та, що липне”.
Подорожник (зі слов'янської) — “той, що росте при дорозі”.
Слива (з латини) — “синювата”.
Фіалка (з латини) — “фіолетова”.
Шипшина (зі слов'янської) — “та, що має шипи на стеблі”.

Задачі краєзнавчого змісту

Доречно також вводити у зміст задач інформацію про рослини певної місцевості. Така форма їх подання сприяє збагаченню знань про рідний край учнів, які проживають у місцях, що згадуються в задачах. А для дітлахів з інших регіонів України це можливість здійснити віртуальну подорож просторами нашої Батьківщини.

1. Місцева рослинність парку “Софіївка” складається з 420 видів. Серед них — 33 види дерев, кущів — на 9 видів більше, решта — трав'янисті рослини. Скільки місцевих видів трав'янистих рослин налічується у “Софіївці”?
2. У Темпейській долині Софіївського парку росте двохсотрічна липа. Скільки місяців вона прожила?
3. При вході на Єлисейські поля парку росте сосна, яку привезли з Північної Америки. Нині їй 110 років. У якому році її посадили?
4. У парку ростуть три дуби-однолітки. Спільний їх вік на сто років менший від тисячоліття. Скільки років кожному дубові?
5. Навколо верхнього Софіївського ставка росте 76 видів дерев і кущів, а на острові Анти-Цирцеї — у 2 рази менше. Скільки видів рослин на острові Анти-Цирцеї?

Завдання екологічного спрямування

Один з напрямів виховної роботи з молодшими школярами — формування екологічної культури. Аби реалізувати його в межах уроку математики, доцільно у його зміст вводити відповідні завдання.

“Прополи бур'яни”

На дошці або на партах у учнів упереміш розміщені картки із зображеннями бур'янів та культурних рослин (овочів). *Завдання* — “прополоти бур'яни”: учні мають відібрати тільки ті ілюстрації, на яких намальовані бур'яни. На зворотному боці кожної з таких карток записано вираз з теми уроку. Якщо учень

*Цікава
інформація*

правильно його обчислює, то із “прополюванням” він упорався добре.

Гру можна організувати у формі змагання між групами, що добре мотивує дітей до роботи.

“Захисти сад”

Це завдання найдоречніше виконувати восени, перед настанням морозів, провівши попередню бесіду про зимовий захист дерев. Можна навіть присвятити урок цій темі.

На дошці педагог малює три дерева (за кількістю рядів), які необхідно “утеплити” до зими.

Ой страшний зимовий холод!
А як змучить зайця голод,
Він мою кору об’їсть —
Отакий нечемний гість...
Стовбурці ви обгорніть,
Сад плодовий збережіть!

Учні отримують аркуші паперу, оформлені як шматочки мішковини. На них записано завдання з теми уроку. Якщо дитина виконає завдання правильно, то має право прикріпити “мішковину” до стовбура. Так до кінця уроку унаочнюється упішність виконання завдань учнями певного ряду. Перемагає ряд, який краще “утеплить” своє деревце.

Українська мова

На основі віршів та невеликих текстів, присвячених рослинам, педагог може організувати вивчення будь-якої мовної теми.

Так, під час опрацювання **розділу “Фонетика”** доречно запропонувати учням такі завдання.

- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова.
- Випишіть з тексту спочатку односкладові слова, потім дво-, три-, чотирискладові. Поділіть їх на склади та для переносу.

**Дари осінні, пребагаті і предивні,
Зібрались в композиції чарівній.**

(Надіслала Н. Нарчинська, СШ № 1, м. Жашків, Черкаська обл.)

- Прочитайте текст. Випишіть в алфавітному порядку слова — назви предметів.
- Знайдіть і випишіть слова з літерою **ґ**.
- Випишіть з тексту слова з буквосполученнями **дж, дз** та поділіть їх для переносу тощо.

На основі текстів про рослини можна розглянути багато тем з **орфографії**.

Мак

Як червоні маки влітку
Знов розквітнуть там і тут,
Залюбки дорослі й дітки
У віночки їх вплетуть.
Вони ніжні і пухнасті,
А листочки — мов голчасті.
Та голки ті — не колючки,
То пушиночки — не злючки!
Гарний мають вигляд, так.
Й зветься квітка просто — МАК.

Надія Красоткіна

- Прочитайте вірш. Випишіть слова, написання яких викликає труднощі.
- Назвіть слова з ненаголошеними голосними у коренях.
- Поясніть написання слів з м’яким знаком. Зробіть їх звуко-буквений аналіз.

М’ята — багаторічна трав’яниста рослина. За цілющі властивості вона здавна була у великій пошані. У Давньому Римі для гнучкості розуму носили вінки з м’яти. А давньогрецький цілитель Гіппократ відбілював зуби її настоєм.

Рослина має здатність знімати напруження м’язів, тому на її основі виготовляють різноманітні заспокійливі засоби, ліки, що покращують роботу серцево-судинної та нервової систем, полегшують дихання. Входить вона і до складу багатьох косметичних засобів.

- Прочитайте текст. Випишіть слова з апострофом, поясніть їх написання.
- У якому слові зустрічається подовжений приголосний звук? Випишіть його, усно виконайте звуко-буквений аналіз.
- Наведіть приклади слів з подовженими приголосними звуками.
- Випишіть слова, у яких звуків більше (менше), ніж букв.

Цікаву роботу можна організувати й під час розгляду тем з **лексики**.

Лілії заздять усі хлопчакі —
Кожен би квіткою став залюбки:
В озері лілія з ранку до ночі
Може купатися скільки захоче!

Анатолій Костецький

- Випишіть з вірша слово, омонімом якого є жіноче ім’я. Що означає це слово у тексті?
- Доберіть антоніми до слів **ранок** і **ніч**.

- Поясніть значення слова *залюбки*. Доберіть до нього синоніми.

На основі кожного з текстів можна як ознайомити учнів з **частинами мови**, так і закріпити знання про них. У вправі доречно вводити і завдання на вибір певних слів, що називають предмети (ознаки, дії, числа), і такі, що передбачають застосування дітьми знань з кількох тем.

- Прочитайте вірш.

Айстри

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умилась россою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убірають...
І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, —
І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...
Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кущем.

Олександр Олесь

- Зачитайте речення з однорідними членами. До якої частини мови належать ці слова?
- Випишіть з тексту іменники, у дужках поставте до них запитання. Визначте їх рід, число, відмінок.
- Складіть та запишіть речення зі звертаннями до айстр. Над кожним словом позначте, до якої частини мови воно належить.
- З останнього речення випишіть іменники, позначте в них закінчення.

На уроках **розвитку зв'язного мовлення** тексти про рослини доцільно використовувати як матеріал для збагачення словникового запасу учнів, залучення їх до виконання нестандартних творчих завдань, що сприяють розвитку мислення і мовлення.

Після ознайомлення зі змістом діти можуть виконати різноманітні вправи:

- скласти діалог між рослинами, про які йшлося у тексті;
- написати твір-опис рослини, якій присвячено прочитаний вірш;
- скласти твір-міркування про походження її назви;
- порівняти зовнішні ознаки двох рослин за змістом віршів (прозових текстів);
- уявити себе певною рослиною і скласти від її імені розповідь на задану тему;
- придумати і записати рекламу рослини, про яку йшлося у тексті;
- написати лист цій рослині тощо.

Цікаві дітям і завдання дискусійного характеру. Таке можна організувати за змістом вірша «Мухомор».

Мухомор

— Я — Мухомор, я показний!
А ще... з картоплею смачний!
— Неправду, діти, він говорить,
Він тут, у лісі, мухи морить.

Тетяна Чорновіл

- Покритикуйте мухомор, використовуючи такі фрази:
«Я засуджую мухомор, тому що...»
«Вважаю, що мухомор поводить себе неправильно, адже...»
«Чинити так, як мухомор, соромно, оскільки...»
- Захистіть мухомор, розпочинаючи свій виступ такими словами:
«Я — адвокат. Я захищаю мухомор, оскільки...»
«Я вважаю, що він просто помилився, адже...»
«Мухоморові можна пробачити, бо...»

Літературне читання

Вивчаючи усну народну творчість, поетичні й прозові твори українських та іноземних письменників, молодші школярі, звісно, стикаються з інформацією про рослини. Аби її сприйняття сприяло розвитку літературних здібностей учнів, доречно вводити в урок різноманітні завдання творчого характеру.

Так, «**Казка про яблуню**» **Андрія М'ястківського** може спонукати учнів до реалізації проекту, присвяченого плодовим деревам та кущам. До нього доречно запропонувати дітям кілька творчих завдань на вибір:

- самостійно скласти казку про якусь садову рослину;
- придумати вірш, скоромовку, загадку про яблуню;
- ввести в авторську казку ще якісь персонажі-дерева тощо.

Під час ознайомлення з казкою «**Калинка**» **Галини Демченко** учні можуть створити власні казки за поданим початком про походження назви цього куща.

Наприклад

«Колись давно-давно в одному селі жила привітна й лагідна дівчинка. Звали її Калинкою...»

Як варіанти можна запропонувати дітям завдання скласти казку чи оповідання за фрагментом із середини тексту або його кінцівкою.

Для дітей, які люблять вправлятися у віршуванні, цікавими стануть завдання на самостійне написання віршів за певними заданими умовами, як-от:

- за першим рядком: «Проростає чистотіл...»;
- із поданими римами-парами: *білява — кучерява, рівенька — височенька, чекає — виростає*;
- за останнім рядком: «...подорожником назвали»;

**В намісто убирається куш глоду.
До осені готується природа...**

(Надіслала Н. Опалко, Черкаська ЗОШ № 32)

- за поданим набором слів: запах, ягоди, люди, куш, соки, ліки;
- з поданими словосполученнями: стелиться низенько; листя зелененьке; ніжні, сині квіти (про барвінок).

Мотивувати учнів до творчості може вірш-плутанка.

Картина

— В мене є така картина —
Краща від усіх!
Не картина — дивина.
Над горою низина.
Спіють яблука, малина.
Зверху вальєть сніг.
На гілках сидять зайчата.
По ставку плывуть курчата.
Їжаки летять.
Світить сонце, сяють зорі.
Жолуді на осокорі
Гронами висять.
— От картина, так картина!
Що малюнок, то й новина.
Хто ж її подарував?
— Це я сам намалював!

Платон Воронько

Виправляючи помилки художника-невдахи, діти можуть створити власні вірші та малюнки, присвячені рослинам, що згадуються у творі.

Прочитання вірша **“Айстри” Олександра Олеся** — поштовх до створення фантастичних казок про появу цих ніжних квітів на планеті Земля. Як канву для їх

написання доречно подати кілька речень: *“На небі жили чарівні зірки”; “Зірка упала на Землю”; “Восени Айстри цвітуть на клумбах”*.

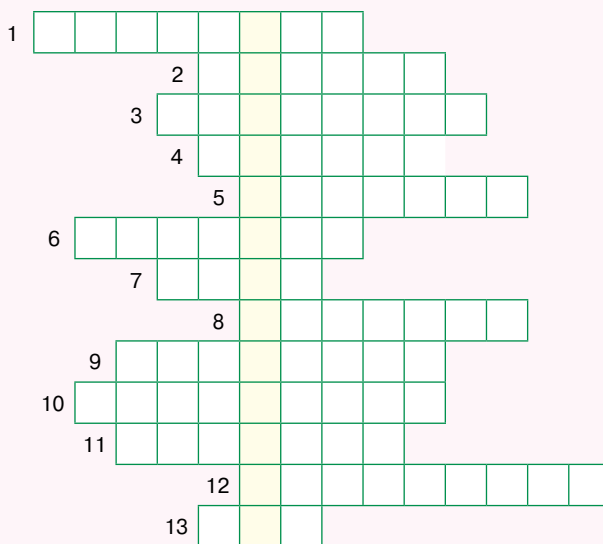
Аби прищепити любов до образного слова, спонукати дітей висловлювати думки гарно, вишукано, слід привертати їхню увагу до художніх засобів мовлення. На основі прочитаних текстів про рослини учні можуть виконати такі завдання:

- виписати епітети, порівняння;
- самостійно придумати порівняння до певних слів;
- скласти скороговки зі словами — назвами рослин; загадки; небилиці тощо.

Природознавство

Звісно, основні знання про зелених друзів учні отримують на уроках природознавства. Для закріплення набутих знань варто запропонувати їм цікаві розвивальні завдання: ребуси, кросворди, вправи на розвиток сенсорних здібностей тощо.

Кросворд “Бережи природу”

1. Лікарська рослина, яка лікує 99 хвороб.
2. Дерево — білокора красуня.
3. Куш, плодами якого полюбують узимку ласувати птахи.
4. Без неї та калини немає України.
5. Отруйна трав'яниста рослина, яка отримала свою назву через жовтий колір квітів.
6. Куш, плоди якого найвітамінніші серед плодів світу.
7. Дерево, цвіт якого використовують для приготування запашного чаю.
8. Трав'яниста рослина, яка колись прибула до нас із Риму.
9. Трав'яниста рослина, листя якої нагадує копита коня.
10. Рослина, з екстракту якої готують заспокійливі краплі й таблетки.
11. Отруйний гриб з яскраво-червоною шапкою.
12. Рослина, квіти якої схожі на дзвіночки.
13. Могутнє дерево, яке порівнюють з багатирем.

Відповіді: 1 — звіробій; 2 — береза; 3 — горобина;
4 — верба; 5 — жовтець; 6 — шипшина; 7 — липа;
8 — ромашка; 9 — копитняк; 10 — валеріана; 11 — му-
хомор; 12 — дзвіночки; 13 — дуб.

Ребуси

Відповіді: 1 — верба; 2 — малина; 3 — звіробій;
4 — дуб; 5 — горобина; 6 — слива; 7 — маслюк; 8 — жи-
вокіст; 9 — буряк; 10 — дзвоники; 11 — вороняче око.

Вправи на розвиток сенсорних здібностей

“Гостре вухо”

Уявіть-но, діти,
Що говорять квіти,
Що вітер шепоче,
Коли цвіт лоскоче?

Учні відтворюють розмову квітів і решту уявних зву-
ків, про які йдеться у вірші.

“Ніжні пальчики”

А тепер, мої малята,
Всі заплющте оченята,
Рослини лист до рук візьміть
І все про неї розкажіть.

На партах лежать листочки різних рослин. Заплю-
щивши очі, діти беруть один з них, обмацують, нази-
вають, з якої він рослини, й описують свої відчуття.

“Пильне око”

1. Перед учнями — зображення рослин. Вони мають
їх об’єднати за завданням учителя.

Друзі, поспішайте —
Рослини розглядайте

Й за кольорами в групи
Їх хутко об’єднайте!

2. На основі асоціацій учні створюють зображення
рослин, в основі яких лежить певна фігура.

Перед вами частинки рослини.
А якої — самі поміркуюте.
Щоби вийшла прегарна картина,
На свій розсуд її домалюйте.

“Чутливий носик”

Перед учнями у тарілочках лежать шматочки ово-
чів (фруктів), у вазах стоять квіти. Не торкаючись ру-
ками, заплющивши очі, діти за запахом мають упі-
знати, що перед ними.

Скільки квіточок чудових,
Гарних, різнокольорових!
(Скільки фруктів тут чудових,
Смачних, різнокольорових!)
Мерщій заплющте оченята
І їх за запахом впізнайте.

Варіант вправи: дітям пропонуються для визна-
чення листочки або гілочки різних рослин, які діти ма-
ють упізнати за запахом.

“Гурмани”

Заплющуйте оченята
Й овочі на смак впізнайте.
(На смак фрукти упізнайте).
Відкусіть їх, покуштуйте...
Сподобалось? Посмакуйте!

Перед учнями на тарілках лежать шматочки фрук-
тів чи зварених овочів. Не підглядаючи, учні на смак
мають визначити, що це за рослини.

Звісно, ми розглянули тільки деякі з видів робіт, до
яких педагог може залучати учнів для ознайомлення
їх з рослинами. Окрім того, тексти про рослини варто
застосовувати як допоміжний матеріал на уроках об-
разотворчого мистецтва і трудового навчання під час
створення дітьми виробів з рослинних матеріалів, те-
матичних композицій тощо. На уроках музичного мис-
тецтва молодші школярі ознайомлюються з творами
про рослини, інсценізують казки, серед персонажів
яких є і квіти, й дерева, й кущі. Навіть у зміст уроків
фізкультури та фізкультхвилинок доречно вводити
дитячі вірші та пісеньки цієї тематики. Учні залюбки
перевтілюються, створюючи цікаві образи, надають
своїм персонажам різних характерів, що пов’язані
з властивостями певних рослин. Така робота не
тільки підсилює пізнавальний інтерес, сприяє роз-
витку творчих здібностей маленьких учнів, а й формує
екологічне мислення, бережне ставлення до природи,
прагнення охороняти і захищати її. ●